

Демографски преглед

Београд

Година VIII

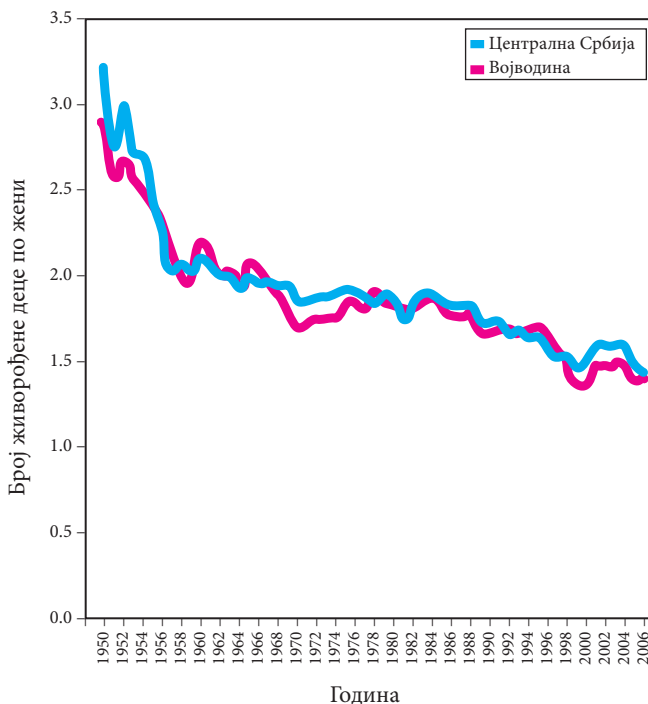
Број 28/2008

ПЕТ ЗАБЛУДА РЕЛЕВАНТНИХ ЗА ПОПУЛАЦИОНУ ПОЛИТИКУ

Са феноменом недовољној рађања почињемо да се суочавамо у 1990-им годинама

Централна Србија и Војводина су се са феноменом недовољног рађања суочиле још средином прошлог века (графикон 1). Већ у 1971. години стопа укупног фертилитета била је за око 15% нижа од потреба простице замене генерација у Централној Србији, односно за готово 20% у Војводини. У том интервалу вредности стопа се углавном стабилизује у следеће две деценије на оба подручја.

Графикон 1. Стопа укупног фертилитета
Централна Србија и Војводина,
1950-2006.

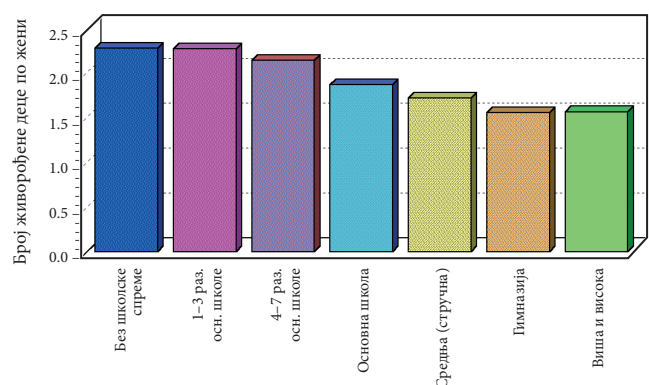
Нисконалатитетна подручја Србије у деведесетим годинама XX века карактерише јасан пад рађања. У Централној Србији стопа укупног фертилитета између 1991. и 1999. опала је са 1,73 на 1,40, а у Војводини са 1,72 на 1,43 детета по жени.

У 2000. и 2001. години ниво рађања у Централној Србији и Војводини бележи лагани раст, а у периоду 2001–2004. је стабилизован. У 2005. години на оба подручја се региструје јасан пад нивоа рађања који је делимично условљен променом методологије. Према последњим подацима, односе се на 2006. годину, када се Србија посматра као целина (ван подручја Косова и Метохије) ниво рађања је 30% испод потреба простог обнављања становништва.

Лоши економски услови су најважнији фактор ниској нивоу рађања код нас

У основи савременог репродуктивног понашања налазе се неки од битних фактора који су део наше цивилизације, било да представљају њена позитивна достигнућа или њене изразите слабости. Тако су, између осталог, на једној страни еманципација и индивидуализам, нуклеарна породица и измењен положај жене и деце у њој, инсистирање на квалитету сопственог живота и квалитету живота детета, либералан закон о абортусу и доступност ефикасне контрацепције, а на другој материјалистичка свест са потрошачким менталитетом и лични живот, разуђенији него икада раније. У новом систему вредности родитељство је задржало високо место. Но, изменила се његова суштина. Неегзистенцијална основа вредности детета постаје одредница репродуктивног понашања, јер се најчешће остварује са једним или двоје деце.

Графикон 2. Стопе кумулативног фертилитета жена
старих 50–54 година према школској спреми.
Србија, 2002.

Истовремено, структурне препреке, као што су незапосленост, нерешено стамбено питање, проблеми чувања деце, незадовољавајући економски стандард и друге појаве из овог круга су биле важан фактор и ниских репродуктивних норми и битна баријера за њихово остваривање у свим социјалистичким земљама, укључујући и Србију. Значај набројаних структурних препрека је и данас посебно изражен у овим земљама које су ушле у процес транзиције социоекономског система, а њима су придодати и нови елементи могуће индивидуалне пасивизације као што су, на пример, осећање несигурности и социјални маладаптациони синдром на измене вредности и норме. О значају утицаја нематеријалних фактора у основи репродуктивног понашања у нашој средини указују и разлике у нивоу просечног броја живорођене деце у старосној кохорти 50–54 године 2002. међу женама различитог образовања (графикон 2).

Све више је неплодних њарова у Србији

У 2002. години свака десета жена у Србији изашла из периода плодности не учествујући у репродукцији становништва (види табелу). Односно 9,6% жена у Централној Србији и 10,2% жена у Војводини није родило ниједно живо дете, а у моменту спровођења пописа становништва, је имало 50 и више година. Одговарајући удели за старосну кохорту жена 45–49 година су 8,5 и 8,2, а за кохорту жена рођених између 1958. и 1962. године 9,5 и 8,8. Имајући у виду прихваћен ниво физиолошког стерилитета као и чињеницу да се у репродукцији не учествује из различитих разлога социолошке природе, а не само услед неплодности, ови налази оповргавају уверење о раширености стерилитета у Србији и стерилитету као важном фактору недовољног рађања деце у нашој средини.

Табела 1. Жене које нису родиле живо дете према старости, Централна Србија и Војводина, 1953, 1991 и 2002.

Старост жена	Централна Србија			Војводина		
	1953	1991	2002	1953	1991	2002
40–44	11,8	8,2	9,5	13,9	8,0	8,8
45–49	11,2	8,2	8,5	13,7	8,3	8,2
50+	10,2	10,6	9,6	12,8	11,5	10,2

Ако се пореде удели жена које нису родиле дете у ове три старосне кохорте са одговарајућим уделима жена које су биле при крају плодног периода или су изашле из њега 1953. или 1991. године на ова два подручја, може се констатовати смањење броја жена које данас не учествују у репродукцији становништва у односу на време од пре готово пола века. Објашњење које се намеће је да је захваљујући напретку у медицини као и променама у статусу жене повећано рађање после 40. године старости.

Забраном абортуса би се решио њроблем беле кује

Рестриктивна законска решења везана за намерни прекид трудноће нису довољно ефикасна да ублаже проблем недовољног рађања. У настојању да подигну ниво рађања Румунија, у периоду од 1966–1989. године, Бугарска, Чехословачка, Мађарска у више наврата, као и Пољска у деведесетим годинама, одлучиле су се на мање или више рестриктивну поли-

тику у овој сфери. Но, очекивани дуготрајни ефекти у смислу повећања нивоа рађања нису остварени.

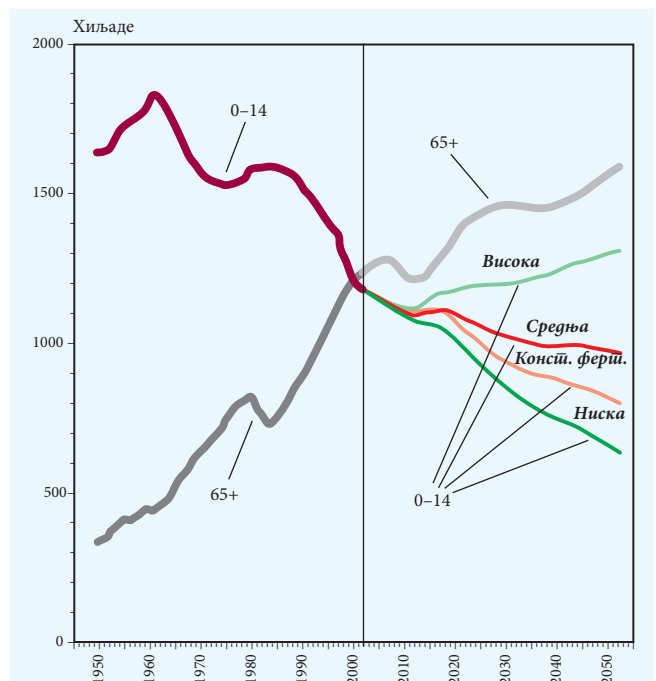
Отуда ограничавање слободе везане за прекид трудноће не само да није демографски ефикасно, већ има своју високу здравствену и психолошку цену, као што су пораст материнског морбидитета и морталитета, пораст морбидитета и морталитета одојчади и подизање нежељене деце у мање оптималним психолошким и социјалним условима од жељене.

Истовремено, људска слобода, колективно добро и правда су три моралне претпоставке наше цивилизације. Примењени на питање прекида нежељене трудноће ови морални принципи нам омогућавају да закључимо да свака жена има природно право да прекине трудноћу и социјално право на планирање породице и институције за абортус.

Није важно што ће Србија средином века имати мање људи него данас

Резултати пројекција Центра за демографска истраживања Института друштвених наука указују да ће број становника Србије (ван подручја Косова и Метохије) 2052. бити мањи него 2002. године. Но, неупоредиво важније демографско ограничење Србије представљаће старост њеног становништва. Наиме, број особа старих 65 или више година ће се повећати за трећину у 2052. години у односу на почетак века, а удео у укупном становништву ће се, у зависности од варијанте пројекција, кретати од 22,0% до 27,5 %. Истовремено, број лица млађих од 15 година ће бити мањи него оних старих 65 и више година (графикон 3). Према ниској варијанти пројекција, број лица млађих од 15 година ће се чак смањити за око 45% 2052. године, а њихов удео у укупном становништву износиће 11,6%.¹

Графикон 3. Кретање броја младих и старих, 1950–2002. и пројекциране промене до 2052. (по варијантама пројекција)

др Мирјана Рашевић

¹ Види Демографски преглед број 25/2007.

ПОСЛЕДИЦЕ СПОНТАНОГ РАСЕЉАВАЊА НАСЕЉА НА ТЕРИТОРИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Одређени ретроградни демографски процеси који се одвијају на територији Србије последњих деценија добили су и своје просторно обележје. Најпре је природно и механичко кретање становништва под утицајем индустријализације и урбанизације довело до прерасподеле становништва на територији Републике. Тако су се у Србији издиференцирале депресивни демографски региони као што су планинска и погранична подручја. Основна демографска обележја ових простора су мала густина насељености (испод 20 ст/км²), негативан природни прираштај (испод -3 ‰), низак индекс промене броја становника (испод 70,0), висок индекс старења становништва (0,8). Континуирана изложеност ових простора демографским процесима са оваквим квантитативним обележјима довели су до појаве спонтаног расељавања насеља у овим регијама.

У току истраживања које спроводи Географски институт „Јован Цвијић” САНУ, у складу са планом и програмом пројекта „Модалитети валоризације геопотенцијала неразвијених простора Србије”,² утврђено је **16 сеоских насеља** која су остала без становника, закључно са октобром 2007. године. Међутим, ово је релативан, а не апсолутан број спонтано расељених насеља и треба га третирати као динамичку категорију, с обзиром на то да у Србији има још 19 сеоских насеља која имају испод 10 становника. Овим статистичким подацима такође треба придодати и 226 сеоских насеља која имају испод 40 становника са просечном старошћу преко 60 година.

Простори који су данас најугроженији процесом исељавања и гашења насеља на територији Републике Србије су:

1. простори дуж административне линије раздвајања Централне Србије и Косова и Метохије;
2. област Старе планине;
3. област Власине и Крајиштина;

Дуж административне линије разграничења Централне Србије и Косова и Метохије у протеклих 20 година угашено је шест сеоских насеља, и то у општини Прешево насеље Гаре, у општини Бујановац насеље Ђорђевац, у општини Врање насеље Пљачковица као и насеља у општини Куршумлија – Вукојевац, Тачевац и Растелица. Карактеристично је да су насеља Гаре и Ђорђевац била насељена већинским албанским живљем. Као последица квантитативног односа броја становника дуж административне линије дошло је до формирања демографске асиметрије која се огледа у густини насељености која на страни Централне Србије износи 9 ст/км², а са стране Косова и Метохије 147 ст/км². Ако би се гледао узани појас 5 km од административне линије раздвајања, тај број би био чак испод 5 ст/км².

Обласи Старе планине са просторима изнад 600 m н.в. представља традиционално изразито емиграционо подручје. Најалармантнија ситуација је у општини Књажевац где су угашена два сеоска насеља Репушница и Папратна, као и два сеоска насеља чија је судбина више него извесна, Дрвник (5 ст.) и Татрасница (2 ст.). Ту су такође и села пред гашењем као што је Басара (2 ст.) и Милојковац (5 ст.) у општини Пирот, Бољев Дол (3 ст.) и Бањски Дол (9 ст.) у општини Димитровград.

Обласи Власине и Крајиштина, као простор са израженим дивергентним демографским кретањима, остала је без четири сеоска насеља: Барја у општини Босилеград, Колунице у општини Сурдулица, Острозуба у општини Црна Трава као и Јаворја у општини Власотинце. Такође пред гашењем се налазе Бистрица (3 ст.) у општини Црна Трава и Козило (6 ст.) у општини Власотинце.

Према географском положају спонтано расељена насеља Србије могу се поделити на:

- Периурбана;
- Типично планинска;
- Погранична спонтано расељена насеља.

Периурбана спонтано расељена насеља налазе се у непосредном окружењу великих урбаних центара на изотелном растојању од 3 до 6 km. Пример су Коритњак у периурбаној зони града Ниша и Пљачковица у периурбаној зони Врања. Оно што је иманентно овим насељима јесте велика висинска амплитуда између урбаног центра и самог насеља. За Коритњак она износи 400 m, а Пљачковицу 800 m.

Типично планинска спонтано расељена насеља најчешће су позиционирана у изворишним крацима водених токова који уједно представљају морфолошки најизолованије области Србије. Хендикепираност ових простора произлази и из великих нагиба, најчешће преко 9%, чиме је онемогућена примена механизације у пољопривреди или изградња саобра-

2 Пројекат се финансира од стране Министарства науке Републике Србије.

ћајне инфраструктуре. Овој групи припаду село Остроуб (Црна Трава), Јаворје (Власотинце) и Барје (Босилеград).

Појранична сјонјано расељена насеља позиционирана су у зони савремених и историјских граница („ожиљци историје“). Граница као политичка творевина и артефакт на терену, веома је битна из безбедносних разлога и без ње држави прети хаос и ентропија људских, материјалних и финансијских ресурса. Утицај границе на процес иселавања произлази из њеног квалитета, односно њене баријерне функције. Овакв квалитет граница доводи до одређене пејсажне трансформације (економска и политичка периферија) као и психоперцептивне девалвације простора (субјективна трансформација), што се манифестује просторном центрипеталном структуром („хало ефекат“ границе). Примери су угашена села дуж дуж административне линије разграничења Централне Србије и Косова и Метохије и државне границе са Бугарском.

Резултати валоризације природних потенцијала напуштених простора Србије указују да се изумирања насеља могу тумачити и изван оквира већ препознатљивих демографских и друштвеноекономских фактора. Другим речима, ова насеља нису природно одржива и њихово гашење је пре свега последица једног ширег глобалног процеса означеног као „хуманизација екумене“. Највећи велики број ових сеоских насеља настао је у периоду када су друштвеноисторијске околности наметале егзистенцијалистички, а не економски критеријум одабира локације живљења, тако да са становишта данашњих цивилизацијских потреба ови простори су неодрживи. Овај процес се одвија независно од демографских и економских прилика ових простора. Тиме је ламентирање над судбином српског села у многим случајевима неоправдано и преувеличано.

Просторне консеквенце спонтано расељених насеља Србије могу се сагледати кроз:

- *демографске последице*;
- *економске последице*: од укупног броја спонтано расељених насеља у 11 је утврђено потпуно одсуство привредних активности (чак и оних најпримитивнијих). Тиме ови простори нису само демографски већ и економски изгубљени што би квалитативно одговарало анекуменском простору;
- *екологичко-безбедносне последице*: занимљиво је да су пожари који су захватили Србију током јула 2007. године углавном били везани за ове просторе. Тако наводимо пример пожара који је избио на граници Централне Србије и Косова и Метохије, управо у атару напуштеног села Тачевца;
- *еколошке последице*: као последица демографског и привредног напуштања ових простора дошло је до експанзивног ширења шумских екосистема што је угрозило аутохтоне врсте и пољопривредне културе у насељима која се наслањају на ове просторе.

Када се говори о будућности ових простора, мишљења смо да о ревитализацији спонтано расељених насеља Србије, не може бити ни речи, јер овај широки пејсажни процес обухвата низ других процеса, а на првом месту демографску стабилизацију повратним миграцијама у ове крајеве и рехабилитацијом рађања, што подразумева значајан број становника у репродуктивном периоду. Уместо појма ревитализација, умеснији појам је реутилизација ресурса датог простора. У склопу детерминисања праваца могуће реутилизације ресурса спонтано расељених насеља, демографски показатељи (про-

мена броја становника, густине насељености – општине, руралне и аграрне, структуре становништва) имају прворазредни значај. На примеру кретања броја становника у спонтано расељеним насељима, одређен је даљи правац изналажења могућих начина активирања ресурса ових простора, јер се искључују све радно и материјално интезивне делатности без обзира на постојање природних услова на датом простору.

Ситуација случаја

- *Село Вукојевац у ојшћини Куришумлија*. Село за које се и буквално може рећи да у њему „није остао ни камен на камену“. Током нашег истраживања имали смо проблем са лоцирањем овог насеља. Уз помоћ припадника интервентне јединице полиције, која је обезбеђивала наше истраживање, успели смо да дођемо до самог насеља и да га лоцирамо. Наиме, током осамдесетих и деведесетих година становници овог насеља су продавали своје стамбене објекте Албанцима, као грађевински материјал. Они би потом разграђивали објекте и сав материјал преносили у суседна насеља у подујевској општини. Међутим то разграђивање је отишло толико далеко да су и цели темељи однети тако да **не постоје више никакви трагови људског битисања** на овом простору. Просто речено, једва да би археолози могли утврдити некадашњу насељеност овог простора. Док је на топографској карти у атару Вукојевца учртно 49 кућа, на терену су једини трагови насељености зарасло сеоско гробље у храстовој шуми и један ред стабала шљива.

- *Села дуж административне границе са Косовом и Метохијом*. У периоду 1999–2001. села Гаре, Ђорђевац, Вукојевац, Тачевац и Растелица која се налазе на административној граници, налазила су се у такозваној копненој зони безбедности (КЗБ). Та зона је обухватала демилитаризовани појас пет километара од административне линије, који је притом обухватао и наведена сеоска насеља. Услед створеног безбедносног вакуума и оно мало преосталог албанског становништва у Ђорђевицу и Гараме и српског у Тачевцу и Растелици се одселило. Од наведених насеља, једино се у село Растелица пре три године вратила једна породица. Међутим, како најмлађи становник има 63 године, судбина овог села је више него извесна.

Марко В. Милошевић,
 мр Милован Миливојевић,
 мр Јелена Ђалић

